

Hindenburga nowego kanclerza 30 stycznia 1933 r., ostatnią datą jest zaś ogłoszenie 5 czerwca 1945 r. przez czterech alianckich dowódców tzw. deklaracji berlińskiej, informującej o przejęciu przez nich najwyższej władzy na terytorium okupowanych Niemiec. Poszczególne daty są na ogół krótko, lecz treściwie komentowane. Nierzadko zostały opatrzone trafnie dobranymi cytatami.

Autor przyznaje we wstępie, że odmienne oczekiwania czytelników będą siłą rzeczy prowadzić do tego, że dla jednych książka okaże się może nazbyt szczegółowa, a dla innych z kolei wybór wyda się zbyt skromny. Z morza faktów można było z pewnością uwzględnić jeszcze inne wydarzenia. Swoje zastrzeżenie zgłosi historyk dyplomacji, na nieobecne ważne daty zwróci uwagę badacz militarnych dziejów drugiej wojny światowej – bardziej bowiem niż na działania wojskowe (aczkolwiek najważniejsze wydarzenia w tym zakresie zostały sumiennie odnotowane) autor zwraca uwagę na dokonywane przez Niemców zbrodnie.

Punkt ciężkości omawianego opracowania został usytuowany zdecydowanie w obszarze działania instytucji państwowych. Ustawy, dekrety, rozporządzenia i nominacje sąsiadują z tajnymi rozkazami i planami. Nie pominięto innych aspektów życia społecznego, a nawet dnia codziennego, odnotowano nawet najbardziej spektakularne wydarzenia sportowe. Zdecydowanie dominują jednak zagadnienia polityczne.

Warto zwrócić uwagę, że autor przedstawia również dyspozycje władz wydawane dla niemieckiej prasy; jest to dodatkowy element, ułatwiający zrozumienie polityki reżimu hitlerowskiego. Odnotowano także niektóre wydarzenia w innych krajach – m.in. decyzje polityczne, które określały ramowe warunki, w jakich przyszło działać niemieckim przywódcom.

Kompetentnie sporządzone kalendarium Studta zostało wyposażone w indeks osobowy oraz, szczególnie w tym wypadku użyteczny, indeks rzeczowy.

Stanisław Żerko

EWA ZIÓLEK: *Biskupi – senatorowie wobec reform Sejmu Czteroletniego*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2002, 240 ss.

Nie ulega wątpliwości, że pracę Ewy Ziółek można zaliczyć do ciekawych i interesujących pozycji w literaturze naukowej, przede wszystkim ze względu na pionierskie przedstawienie poglądów biskupów na Konstytucję 3 Maja i ich ocenę przyczyn upadku Rzeczypospolitej w XVIII w.

Autorka, pracownik naukowy KUL-u, nie tylko wykorzystuje prace wielu wybitnych historyków, takich jak: Walerian Kalinka, Jerzy Łojek, Władysław Smoleński, Jerzy Michalski czy Emanuel Rostworowski, ale także kontynuuje ich badania.

Za główny cel pracy postawiła sobie przedstawienie roli, jaką odegrało czterestu biskupów zasiadających w izbie senatorskiej w czasie Sejmu Czteroletniego.

W polskiej literaturze historycznej niewiele miejsca poświęcano dotąd biskupom – ordynariuszom Kościoła katolickiego, którzy już od XVI w. „zajmowali pierwsze po królu miejsca w izbie senatorskiej”, spełniając przez dwa wieki, obok funkcji kościelnej, także i ważne funkcje polityczne. Dotychczasowe prace dotyczące czasów Sejmu Wielkiego jedynie wspominają o poszczególnych, co ważniejszych biskupach-senatorach i ich roli w dziejach Rzeczypospolitej, np. o Józefie Kossakowskim – uznanym za zdrajcę i powieszonym w 1794 r., czy ostatnim prymasie Polski przedrozbiorowej Michale Poniatowskim. Nawet ostatnio wydana praca ks. Tadeusza Kasabuly o Ignacym Massalskim, biskupie wileńskim, poświęcona jest w głównej mierze tylko jego działalności kościelnej, a nie politycznej.

Autorka przybliżając sylwetki i podając krótkie życiorysy biskupów-senatorów, mniej lub bardziej znanych, koncentruje się na ich roli w pracy ustawodawczej Sejmu Wielkiego, a także w mniejszym stopniu ukazuje ich znaczenie w osiemnastowiecznej Polsce – zarówno jako zdrajców, jak i zagorzałych patriotów.

Książka składa się z czterech rozdziałów, w których autorka przedstawia kolejno pochodzenie, wykształcenie, kariery duchowe i polityczne biskupów, a następnie ich postawę wobec reform i polityki zagranicznej Sejmu Wielkiego, a także zagadnień politycznych i prawnych doby stanisławowskiej.

W pierwszym rozdziale autorka omawia dość ogólnie życiorysy owych czternastu biskupów – ich młodość, pochodzenie społeczne i koleje życia – od zdobywania wykształcenia poprzez kariery duchowe i polityczne, ukazuje biskupów jako zwykłych ludzi posiadających słabości i zalety.

Niektórzy z nich, jak Adam Krasieński (biskup kamieniecki), wybierając stan duchowny z własnej woli od początku dążyli do kariery politycznej zapewniającej im korzyści materialne, odsuwając na dalszy plan posługę duszpasterską. Natomiast inni przeznaczeni do posługi pasterskiej osiągnęli karierę polityczną przez własne zabiegi lub protekcję swoich dobroczyńców czy krewnych (np. Antoni Okęcki – biskup poznański czy Józef Rybiński – biskup kujawski).

W rozdziale drugim przedstawiona została postawa i stanowiska biskupów wobec kwestii reform podjętych przez Sejm, a zwłaszcza reformy wojskowej. Autorka prezentuje poglądy biskupów na przyczyny upadku Rzeczypospolitej, opierając się w głównej mierze na ich mowach sejmowych, co stanowi niewątpliwie atut tej pracy. Wielu biskupów upatrywało przyczyn słabości Polski w egoistycznym dążeniu magnatów i łamaniu prawa przez najwyższych urzędników, również w wolnej elekcji (bp Adam Krasicki), a także w *liberum veto* (bp Józef Kossakowski).

Ewa Ziółek słusznie podkreśla, że biskupi zdawali sobie sprawę z przyczyn słabości kraju (s. 79-80), jednak zdarzało się, że ich mowy przychylnie reformom Sejmu w rzeczywistości były tylko przykrywką do działalności prorosyjskiej lub prorupuskiej. Trafne jest też spostrzeżenie, że „na poglądy i postawy wszystkich bez wyjątku biskupów miał też wpływ stosunek do Rosji i do sytuacji Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej, a mówiąc jaśniej – obawa przed możliwą reakcją Petersburga. Ta obawa prowokowała najróżniejsze postawy – od zaprzędania się, przez niechęć do radykalnych reform, aż po dążenie do szybkiej i całkowitej przebudowy państwa” (s. 81).

Natomiast w sprawach religijnych i obyczajowych biskupi domagali się pełnej cenzury w rękach Kościoła katolickiego. Wskazując na odrębność państwa i Kościoła, podkreślali, że jako duchowni są równouprawnionymi obywatelami, mającymi równy dostęp do praw szlacheckich i praw do nietykalności dóbr kościelnych (s. 129).

Rozdział trzeci poświęciła autorka stanowisku biskupów wobec polityki zagranicznej Sejmu Wielkiego, podejmując w nim próbę odpowiedzi na pytanie, czym w opinii biskupów była polityka i jakie winna stawiać sobie cele. Omawiając różne poglądy i stosunek biskupów do Rosji, Prus, a zwłaszcza Rewolucji Francuskiej autorka trafnie zwróciła uwagę, że większość biskupów widziała możliwość znaczącego zaistnienia Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej poprzez jej reformy i rozwinięcie służb dyplomatycznych, które wówczas były bardzo słabe (s. 137, 139). Szkoda, że nie przytoczyła na potwierdzenie tych opinii żadnych przykładów.

Ostatni rozdział poświęciła autorka poglądom biskupów na ekonomiczne i społeczno-prawne zagadnienia epoki stanisławowskiej. Zarówno w sprawie chłopskiej różnie postrzeganej przez biskupów, jak i wobec podatków i innych kwestii ekonomicznych, wykazała, że los chłopstwa nie był obojętny biskupom (s. 144).

Po uważnym przeczytaniu tej pracy nie ulega wątpliwości, że Ewa Ziółek starała się przede wszystkim zaznajomić czytelnika z treścią wystąpień sejmowych biskupów zasiadających w senacie w okresie Sejmu Wielkiego. Stąd dość ogólnie przedstawiła biografie poszczególnych biskupów. Wystąpienia te wykazywały biegłość biskupów w polityce międzynarodowej i wewnętrznej, i choć często były przykrywką do prawdziwych poglądów politycznych, ukazywały słabość i konieczność reform w Rzeczypospolitej.

Do uchybień niniejszej pracy można zaliczyć przede wszystkim brak dat urodzenia poszczególnych biskupów i indeksu nazw geograficznych, niewystarczające wykorzystanie tak ważnego źródła informacji, jakimi jest prasa polska i europejska (np. „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Narodowa i Obca” czy „Gazette de Varsovie”). Szkoda też, że w zbyt małym stopniu zostały wykorzystane archiwalia watykańskie, bardziej szczegółowe uwzględnienie tych źródeł wniosłoby nowe treści do omawianej pracy.

Można było również w większym stopniu uwzględnić zamieszczoną w bibliografii pracę opracowaną przez Krystynę Maksimowicz, pt. *Poezja polityczna a Sejm Czteroletni* (Gdańsk 2000), zawierającą bogatą poezję z lat 1788-1792, a także nie wykorzystane w bibliografii dzieło Juliusza Nowaka *Satyra polityczna a Sejm Czteroletni* (Kraków 1933), posiadające dużą wartość poznawczą. Zacytowanie choć parę razy niektórych wierszy politycznych dotyczących biskupów podniosłoby rangę omawianej pracy.

W omawianej pracy nieco razi nadmierne podkreślanie patriotyzmu biskupów. Pomimo tego, iż autorka w biografiach pisze o antypatriotycznej działalności biskupów, to w efekcie powstaje wrażenie, że byli to wspaniali, pełni cnót i patriotyzmu obywatele. Ten patriotyzm jest mocno przesadzony i „kładzie się cieniem” na obiektywizmie pracy.

Pomimo swego naukowego charakteru praca napisana jest przystępnym językiem. Zebrane mowy sejmowe stanowią cenne źródło do dalszych prac badawczych, a umieszczone na końcu pracy reprodukcje portretów czterestu biskupów stanowią wartościowe uzupełnienie i świadczą także o starannym wydaniu książki.

Monika Banach

CZESŁAW ŁUCZAK: *Dzieje gospodarcze Niemiec 1871-1990*, t. 1: *Druga Rzesza i Republika Weimarska*, Wydawnictwo Naukowe im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2004, 147 ss.

Jest to pierwszy z trzech tomów dzieła poświęconego dziejom gospodarczym Niemiec autorstwa zmarłego w 2002 r. Czesława Łuczaka, wybitnego historyka gospodarczego. Dwadzieścia lat temu ukazała się publikacja tegoż autora pt. *Dzieje gospodarcze Niemiec 1871-1945*, będąca bardzo zwięzłą syntezą. Życzliwe przyjęcie jej przez szerokie grono czytelników i pozytywne opinie krajowych i zagranicznych specjalistów zachęciły autora do przygotowania nowej wersji, bogatszej pod względem merytorycznym i chronologicznie przedłużonej do czasów nam współczesnych.

Z przedsięwzięcia zaplanowanego na trzy tomy poświęcone życiu gospodarczemu: Drugiej Rzeszy i Republiki Weimarskiej (1871-1932), Trzeciej Rzeszy (1933-1945), oraz okupowanych i podzielonych Niemiec (1945-1990) dwa pierwsze przygotowane zostały do druku za życia autora. Tom trzeci pozostał w rękopisie. Ostatecznej jego redakcji podjęli się bliscy współpracownicy i uczniowie Profesora.

Tryptyk ten pomyślany został jako praca o gospodarce, ale uwzględniająca szerszą perspektywę społeczną, m.in. rozwój demokratyczny, zagadnienia konsumpcji, a także cechy mentalnościowe, przedsiębiorczość, umiejętność adoptowania najnowszych osiągnięć nauki i techniki, czy wykorzystywania nadzwyczajnych wydarzeń historycznych.

Ogromną zaletą tej pracy jest to, że wszystkie najważniejsze elementy życia gospodarczego i społecznego przedstawiane są w ujęciu dynamicznym. Ponadto wielka erudycja autora i umiejętność łączenia bogactwa faktów w związku przyczynowo-skutkowe oraz przekonująca argumentacja pozwalają na syntetyzujące konstatacje i nowoczesne ujęcie dziejów nowoczesnej gospodarki.

Granice chronologiczne przedstawionemu tomowi wyznaczają: powstanie Drugiej Rzeszy (1871) i upadek Republiki Weimarskiej (1932).